

บทที่ 2

แนวความคิดการพัฒนาจริยธรรมตามหลักพุทธธรรม

ดังที่ได้กล่าวในบทที่ 1 แล้วว่า จริยธรรมในความหมาย “จริย” นั้น หมายถึงการดำเนินชีวิต พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายว่า การดำเนินชีวิตหมายถึงเรื่องของชีวิตที่เป็นอยู่ทั้งหมด “จริย” ยังเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มรรค” ในขณะที่การเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนาชีวิต คือ “สิกขา” ซึ่งเป็นที่มาของ คำไทยว่า “ศึกษา” ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า จริย หรือมรรค และสิกขา นั้น ประสานเป็นอัน เดียวกัน หรือกล่าวเป็นสำนวนสมัยใหม่ได้ว่า พระพุทธศาสนาถือว่า “กระบวนการดำเนินชีวิตกับ กระบวนการศึกษา เป็นอันเดียวกัน” หรือท่านเรียกว่า ชีวิตคือการศึกษา (พระธรรมปิฎก, 2546, หน้า 9-10) หรือจะกล่าวในที่นี้ได้ว่า การดำเนินชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มีการศึกษา มีการพัฒนาจริยธรรม

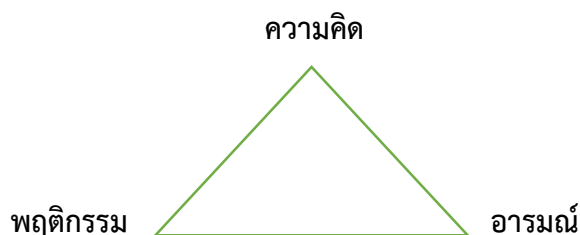
สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาจริยธรรมตามหลักพุทธศาสนานั้น หมายถึง การพัฒนาทั้ง 3 ด้าน ได้แก่

(1) ด้านพฤติกรรมภายนอกหรือด้านการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ด้วยกาย วาจา และด้วย อินทรีย์ ทั้ง 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ซึ่งสามารถแยกออกเป็น ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ และ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้านนี้ศัพท์ทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ศีล” ซึ่งคนไทยมักเข้าใจแคบๆ ว่าแค่ศีล 5 ตามจริงแล้วไม่ใช่

(2) ด้านจิตใจ อาทิ ความตั้งใจ แรงจูงใจ ทั้งนี้มีอารมณ์ความรู้สึกเป็นส่วนประกอบสำคัญ หนึ่งในด้านจิตใจ ในลำดับที่จะกล่าวต่อไป ขอย่นย่อใช้คำว่า “อารมณ์” เทียบแทนกับคำว่า “จิตใจ”

(3) ด้านปัญญา คือความรู้ความเข้าใจ หรือในที่นี้อาจใช้อีกคำว่า “ความคิด” (พระธรรมปิฎก, 2546, หน้า 11)

ทั้ง 3 ด้านข้างต้นต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตลอดเวลา หาได้แยกขาดจากกันไม่ (ภาษา ศาสนาวา “เป็นปัจจัยแก่กัน”) (พระธรรมปิฎก, 2546, หน้า 12) ซึ่งขอแสดงในภาพสามเหลี่ยม ความสัมพันธ์ระหว่างความคิด-อารมณ์-พฤติกรรม (ภาพที่ 2.1 ประกอบ) หากเรามีความคิด (ความรู้ ความเข้าใจ) เพียงใด ก็กำหนดพฤติกรรมไปในขอบเขตเพียงนั้น และเช่นกันหากเรามีอารมณ์ ความรู้สึกอย่างไรก็จะปรุงแต่งให้เรามีพฤติกรรมไปตามอารมณ์ความรู้สึกนั้น อารมณ์ความรู้สึกก็ เกี่ยวข้องกับความคิดอย่างเช่นเมื่อเราประสบคนมีสีหน้าไม่ดีกับเรา ทั้งที่เราทำดีอยู่เป็นปกติ ถ้าเราไม่ มีความคิดที่เป็นปัญญาเราอาจเกิดอารมณ์ความรู้สึกไม่ดีหรือโกรธ คู่หูเชิงตอบ แต่ตรงกันข้าม ถ้าเรา มีปัญญารู้จักคิดพิจารณา ก็เข้าใจสภาพความจริงของผู้นั้น เป็นต้นว่าอาจเพราะเขามีความเข้าใจผิด หรือมีเรื่องอื่นที่ทำให้กังวลซึ่งไม่ใช่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับตัวเรา พอมีปัญญา เราก็กลับเกิดอารมณ์ ความรู้สึกเห็นใจ สงสาร แทนที่จะโกรธเขา ความคิดที่ดีหรือปัญญาที่ดีเป็นตัวนำ ปรับแก้จิตใจ/ อารมณ์ และพฤติกรรมให้เป็นไปในทางที่ดี (ดัดแปลงจากการอธิบายของพระธรรมปิฎก ใน พระธรรมปิฎก, 2546, หน้า 11-12)

ภาพที่ 2.1 สามเหลี่ยมความสัมพันธ์ระหว่างความคิด-อารมณ์-พฤติกรรม
(วสันต์ ลิ้มป์เฉลิม, 2557, หน้า 1)

เกี่ยวกับคำว่า “อารมณ์” นั้น ตาม “คำในพุทธศาสนา” นั้น หมายถึง สิ่งที่ถูกรับรู้ (เช่น รูป รส กลิ่น เสียง) ส่วนคำว่า “อารมณ์” ที่ใช้เป็น “คำไทย” ในระยะหลังหมายถึง Emotion เพื่อแยกไม่ให้สับสน บ่อยครั้งบางท่านจึงเรียกอารมณ์ที่หมายถึง Emotion ว่า “อารมณ์ความรู้สึก” อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ความสะดวก ในการศึกษาอิสระนี้ จะขอใช้คำว่า “อารมณ์” ในความหมายที่เป็นคำไทยในปัจจุบัน

แต่ที่จริง คำว่า “อารมณ์” (Emotion) ตามความคิดของตะวันตก ก็มีปัญหาถกเถียงมาไม่น้อย กล่าวโดยสรุป ความคิดแต่เดิมที่มองว่า อารมณ์ เป็นคนละสิ่งชนิดที่แยกออกจากเหตุผล/ความคิดอย่างสิ้นเชิงนั้น คุณจะได้รับการยอมรับนักในปัจจุบัน (สุวรรณ สภาอานันท์ และชาญณรงค์ บุญหนุน, 2554, หน้า 3-4) สำหรับในทางพุทธศาสนา อย่างที่ได้กล่าวก่อนหน้านี้ว่า ไม่ได้ใช้คำว่า อารมณ์ ในความหมายอย่าง Emotion ทั้งนี้คงเป็นเพราะพุทธศาสนามองว่า อารมณ์ในความหมาย Emotion นั้น มิได้แยกจากเหตุผล/ความคิดอยู่แล้วนั่นเอง ดังที่จะได้กล่าวในโอกาสต่อไป

แม้อารมณ์จะมีได้แยกจากเหตุผล แต่ในอีกแง่หนึ่ง ฐานะความสำคัญของอารมณ์ก็มีอยู่อย่างมาก โดยที่กระแสวิจัยทางวิชาการในเรื่องอารมณ์ได้เกิดขึ้นอย่างมากไม่ว่าวงการเศรษฐศาสตร์ (ในนามของ “เศรษฐศาสตร์พฤติกรรม/Behavioral economics” หรือแม้แต่ นักเศรษฐศาสตร์เริ่มตระหนักว่า อัดัม สมิธ ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาเศรษฐศาสตร์นั้น ผลงานสำคัญของเขาก็วางอยู่บนรากฐานการให้ความสำคัญแก่อารมณ์ โดยเฉพาะการรู้สึกร่วม/Empathy) วงการประวัติศาสตร์ (ประวัติศาสตร์ที่ศึกษาอารมณ์รู้สึกของผู้คนในอดีต/History of emotion) และวงการประสาทวิทยา เป็นต้น เหตุแห่งความสนใจก็เพราะคำอธิบายปรากฏการณ์สำคัญต่างๆ ของมนุษย์ไม่อาจพิจารณาเฉพาะจากแง่ “เหตุผล” ล้วนๆ โดยทอดทิ้ง “อารมณ์”

เพื่อประโยชน์แก่การสื่อสารในโลกสมัยใหม่ จะได้กล่าวถึงอารมณ์ตามคำในภาษาสมัยใหม่ โดยจะได้สรุปความหมายของคำว่า “อารมณ์” (ตามภาษาสมัยใหม่) ในพุทธศาสนา

พอจะสรุปได้ว่า “อารมณ์ หรืออารมณ์ความรู้สึก” นั้น ในทางพุทธศาสนา แม้ไม่มีคำศัพท์ใดที่มีความหมายเทียบได้โดยตรงก็ตาม แต่พอกล่าวได้ว่า สำหรับบุคคลทั่วไปนั้น พุทธศาสนาพิจารณาอารมณ์ในลักษณะความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องเนื่องหลายองค์ประกอบหรือปัจจัย ที่สำคัญคือ สังขาร (หรือความคิดปรุงแต่ง) กล่าวคือ อารมณ์เป็นสภาพจิตใจ (Mental state) หรืออาการกระเพื่อมไหว (Upheaval) ของจิตที่เกิดขึ้นโดยเกี่ยวเนื่องจากปัจจัยสำคัญคือสังขาร (สุวรรณ สภาอานันท์ และ

ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2554, หน้า 45 และ Padmasiri de Silva อ้างถึงใน สุวรรณา สถาอานันท์ และชาญณรงค์ บุญหนุน, 2554, หน้า 41-42)

“อารมณ์” มิใช่สิ่งเดียวกับ “เวทนา” (Feeling/sensation) เพราะเวทนาเป็นเพียงความรู้สึกสัมผัสที่เน้นโดยตรงที่เกิดจากประสาททั้ง 5 และทางใจ โดยที่ยังไม่ได้เกี่ยวข้องกับความคิด แต่ “อารมณ์” เป็นความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับความคิด (สุวรรณา สถาอานันท์ และ ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2554, หน้า 42)

นักคิดตะวันตกก็เห็นว่า Sensation ไม่ใช่อารมณ์ โดยอธิบายว่า sensation เป็นปฏิกิริยาตอบสนองของร่างกายต่อภาวะภายนอก โดยที่ไม่มีการหมายหรือเป้าหมายการหมาย (Intentionality หรือ Object directedness) ของตน แต่อารมณ์นั้นมี ยกตัวอย่างเช่น นาย ก เห็นสุนัข แล้วเกิดความกลัวจนวิ่งหนี ความกลัวของนาย ก ไม่ใช่แค่ Sensation เห็นสุนัขธรรมดาเท่านั้น แต่มาจากการคิดต่อสุนัขว่าเป็นอันตรายกับตน หรือนัยหนึ่ง ในอารมณ์มีความรู้ (Cognition) หรือการคิด (Thought) หรืออาจกล่าวอย่างหลากหลาย เช่น มีความเชื่อ (Belief) การตัดสินใจ (Judgment) (สุวรรณา สถาอานันท์ และ ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2554, หน้า 5-6)

อารมณ์ในฐานะส่วนประกอบใจกลางของการนับถือศาสนา

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2558) ปัญญาชนไทยที่มีผลงานในลักษณะสหวิทยาการของสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์เป็นจำนวนมากได้ ชี้ว่า ใน “การ ‘ถือ’ ศาสนา” (ที่นักสังคมวิทยาเรียกว่า Religiosity) นั้น มีคุณลักษณะสามประการ คือความรู้ความเข้าใจ (ทั้งนี้จะรู้ถูกต้องตามคัมภีร์หรือไม่ ไม่ใช่ประเด็น) อารมณ์ความรู้สึก และการปฏิบัติศาสนา ซึ่งจะได้แก่ การปฏิบัติพิธีกรรมหรือนำมาใช้ในชีวิตก็ตาม

ในบรรดาคุณลักษณะทั้งสามข้างต้น นितिเห็นว่าอารมณ์ความรู้สึกมีความสำคัญมากถือเป็นตัวชีวิตของศาสนา เพราะเป็นตัวเชื่อมคุณลักษณะด้านความรู้ความเข้าใจให้ต่อกับคุณลักษณะด้านการปฏิบัติศาสนา หากขาดคุณลักษณะอารมณ์ความรู้สึก ศาสนาก็สูญเสียชีวิตไป นितिชี้ว่า พระพุทธศาสนาในภาพรวมของไทยนับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา¹ (“การ “ปฏิรูปศาสนา” ซึ่งกระทำในช่วงที่รัฐไทยกำลังเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์”) ซึ่งยึดเหตุผลนิยม ตัดมิติอารมณ์ความรู้สึกของศาสนาออกไป จึงทำให้เกิดความโหว่กลางของพระพุทธศาสนาแบบทางการของไทย ดังนั้น แม้ปัจจุบันอาจมีความรู้ความเข้าใจ คัมภีร์ศาสนามากกว่าอดีตก็ตาม แต่ขาดการเชื่อมสัมพันธ์ การปฏิบัติ การนับถือพุทธศาสนาของคนไทยโดยทั่วไปในทางความเป็นจริงจึงอยู่ในสภาพอ่อนแอ

จากที่ได้กล่าวถึงการพัฒนาจริยธรรมตามหลักพุทธศาสนาซึ่งมีมิติอารมณ์เป็นส่วนหนึ่งด้วย และจากการถือศาสนาตามหลักสังคมวิทยาที่ต้องมีคุณลักษณะของอารมณ์ด้วยนั้น เราอาจจะกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาที่จะมีผลต่อการปฏิบัติหรือเปลี่ยนแปลงจริยธรรมได้นั้น ย่อมไม่อาจละเลยการให้ความสำคัญแก่มิติอารมณ์ ในบทต่อไปจะได้นำกรอบแนวคิดในบทนี้ไปพิจารณากรณีการจัดอบรมตาม

¹ ในบทความเรื่อง “ธรรมยุตของธรรมยุต” นिति แยกแยะระหว่างรัชกาลที่ 4 และ 5 (นिति เอียวศรีวงศ์, 2559)

หลักสูตรซึ่งจัดโดยพระไพศาล วิสาโล ว่ามีลักษณะการให้ความสำคัญแก่มิติอารมณ์ทางศาสนา
อยู่น้อย

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี